

Ako definovať československý underground

Barbara Bothová

How to Define the Czechoslovak Underground

What is an underground? Is it possible to embed this particular way of life into any definition? After all, even underground did not have the need to define itself at the beginning. The presented text represents a brief reflection of the development of underground in Czechoslovakia; attention is paid to the impulses from the West, which had a significant influence on the underground. The text focuses on the key events that influenced the underground. For example, the "Hairies (Vlasatci)" Action, which took place in 1966, and the State Security activity in Rudolfov in 1974. The event in Rudolfov was an imaginary landmark and led to the writing of a manifesto that came into history as the "Report on the Third Czech Musical Revival."

Keywords: Czechoslovakia, contra culture, underground

Motto:

„Čím je celá společnost víc v hajzlu, tím je v undergroundu líp a útulněji.“¹

Subkultúra, kontrakultúra, sociálne hnutie, paralelná kultúra, podzemie, druhá kultúra, apod... Len niekoľko z pojmov, ktoré sú úzko späté s termínom underground. Ako však možno underground definovať? Resp. možno vôbec túto jedinečnú, svojskú entitu zaškatulkovať nejakými definíciami? Koniec koncov, samotný underground sa nepotreboval nijak definovať, či vymedzovať. Bola to spoločnosť, resp. režim, ktorý ho do tejto pozície svojimi krokmi dohnala. V rámci nasledujúceho textu by som sa chcela pokúsiť o krátku reflexiu pojmu underground. Sústreďujem sa v prvom rade na kľúčové udalosti, ktoré na formovanie československého undergroundu výrazne vplývali. Za dôležité však považujem venovať náležitú pozornosť aj impulzom zo západu, ktoré prelomili železnú oponu a dostali sa do Československa.

Kde to všetko začalo

Pokiaľ chceme pochopiť československé undergroundové hnutie a príčiny jeho vzniku musíme sa na chvíľku zastaviť pri americkej kontrakultúre. Všetko má svoje

korene, nič nevznikne zo dňa na deň mávnutím čarovného prútika. Preto je logické, že aj underground má svoje korene a predchodcov, tak v Československu ako na západe. Veď to bola práve západná kontrakultúra, z ktorej československý underground čerpal impulzy.

Termín *kontrakultúra* sa spája s menom historika a sociológa Theodora Roszaka. Prvýkrát tento pojem použil v roku 1969 pre označenie sociálneho disidentstva vo svojej knihe.² Podľa Roszaka bola americká kontrakultúra akýmsi vedľajším produktom vysoko industrializovanej americkej spoločnosti. Potom, čo sa krajina spamätala z Veľkej hospodárskej krízy, začala modernizovať priemysel a stala sa jednou z najbohatších krajín sveta. Napokon bola to Amerika, ktorá po skončení vojny dotovala obnovu hospodárstva v Európe. Z Ameriky sa tak stala krajina, ktorá v podstate nemala žiadneho ekonomického súpera. Všetkého bolo dostatok, až priam nadbytok.³ A práve táto hojnosť mala svoj podiel na vzniku kontrakultúry. Ďalej to bol výrazný generačný rozdiel. Americká mládež 60. rokov vyrastala ako v bavlnke. Všetko na čo si zmyslela mala po ruke a nemusela sa strachovať, čo bude zajtra. Nemala skúsenosti s chudobou, ktorú priniesla kríza, či vojna. Paradoxne, táto mládež, ktorá vyrastala v blahobyte, svojimi rodičmi opovrhovala, keďže podľa

1 Autorom výroku je František Stárek Čuňas.

2 Srov. ROSZAK, Theodore. *Kde končí pustina: politika transcendence v postindustriální společnosti*. Praha: Prostor, 2005. ISBN 80-7260-146-6.

3 TÝŽ. *Zrod kontrakultury: úvahy o technokratické společnosti a mládeži v opozici*. Praha: Malvern, 2015. ISBN 978-80-7530-035-5.

Mgr. Barbara Bothová
Univerzita Karlova – Ústav českých dějin, interní doktorand
barbarab.bothova@gmail.com

nich mali „zapredať“ svoje duše veľkým korporáciám. Našli sa dokonca takí, ktorí tvrdili, že beatníci, či folkoví speváci z Green Village predstavujú lepší vzor ako ich rodičia.⁴

Táto generácia si čoraz viac uvedomovala samú seba, zaujímala sa o východné náuky (napr. Zen), hľadala zmysel života a v prvom rade začala zdôrazňovať potrebu venovať náležitú pozornosť otázkam vzťahov k životnému prostrediu. Nakoniec sa energia týchto mladých ľudí sústredila na dva najpálčivejšie problémy – vojnu vo Vietname a na aféru Watergate. Môžeme teda povedať, že táto generácia sa sústredila na individualistický spôsob myslenia a života. Vytvorila tak akúsi opozíciu, v ktorej odmietala technokratickú spoločnosť a mainstream.⁵

Základným vyjadrovacím prostriedkom tejto mládeže sa stáva hudba, ako nositeľka emocionality. Vznikajú tak prvé nahrávky skupín ako Deep Purple, The Doors, The Fugs či The Velvet Underground, ktoré sa prekvapivo rýchlo dostávajú aj do Československa, kde si získavajú zástup obdivovateľov.⁶

Protounderground

Československý underground sa začal formovať v 60. rokoch, teda v období, ktoré označujeme termínom *protounderground*.⁷ Išlo o obdobie, kedy na mládež výrazne vplyva nová populárna hudba zo západu, hnutie beat generation, či hippies. Vznikali prvé big beatové kapely a rocková hudba zažívala doslova rozmach.⁸ Mládež sa tak začala vymedzovať voči väčšinovej spoločnosti a to hlavne fyzickým vzhľadom. V Československu sa tak objavil dovtedy nevidaný fenomén, nosenie dlhých vlasov u chlapcov. Tento fenomén sa však stretol so všeobecnou nevoľou a opovrhovaním. Táto nevoľa vyvrcholila na jeseň 1966, kedy sa spustila celoštátna akcia „Vlasatci“. Celú kampaň sprevádzala nenávislná kampaň televízie, rozhlasu a dennej tlače. V rámci celej akcie bolo zatknutých celkom 3976 osôb, z ktorých väčšina bola násilne ostrihaná.⁹ Kampaň bola najvýraznejšia na jeseň 1966, čo

dokazujú aj dobové dokumenty. V nasledujúcom roku došlo zo strany Československého zväzu mládeže k využitiu rockovej hudby na získanie podpory zo strany mladej generácie. Vyvrcholením týchto snáh bol veľký celoštátny 1. Československý beatový festival, ktorý sa konal 20.–22. decembra 1967 v Prahe v Lucerne. Po roku 1968 a počas normalizácie však opäť došlo k represiám, čo už niektorí neunesli a dali sa ostriať.¹⁰

Aj keď sa „máničky“ vymedzili voči establishmentu, ich revolta nemala prvky politického odporu. A práve táto skutočnosť, teda vymedzenie sa čisto po fyzickej stránke (dlhé vlasy) je základným rozdielom medzi protoundergroundom a undergroundom.

Vytvor si systém, alebo ťa zotročí systém iného¹¹

Pocit liberalizácie, ktorý priniesla Pražská jar, bol v noci z 20. na 21. augusta 1968 okupantskými vojskami okamžite potlačený. Do čela KSC sa dostal v apríli 1969 Gustáv Husák, ktorého prvoradou úlohou bolo znormalizovať pomery. Po likvidácii odporu spoločnosti, likvidácii nezávislých médií došlo napokon aj k čistkám vo vnútri strany. A napokon v decembri 1970 bol prijatý rozhodujúci dokument, ktorý dostal názov *Poučení z krízového vývoje ve straně a společnosti*. Dokument bol akousi reflexiou strany na „nemilé“ udalosti, ktoré prebehli v 60. rokoch.¹²

Je to práve obdobie normalizácie, kedy došlo k „prevteleniu“ protoundergroundu do undergroundu. A začalo sa formovať spoločenstvo okolo kapely *Plastic People of the Universe*. Organizovali sa rôzne akcie, kde sa stretávali ľudia, ktorí boli naladení na rovnakú vlnu. Toto spoločenstvo sa riadilo vlastnými pravidlami, pričom si zachovávalo odstup od normalizačnej spoločnosti. Naivne verili, že ak si budú žiť po svojom, režim ich nechá na pokoji.¹³

Spomínaná mládež však tým, že odmietla dobovú ideológiu a chcela žiť podľa vlastných pravidiel, na seba pritiahla pozornosť bezpečnostných zložiek. Tá na označenie tejto neorganizovanej mládeže

4 *Ibidem*, s. 24–28.

5 Srov. VODRÁŽKA, Mirek. *Vytvor si systém, nebo tě zotročí systém jiného. Paměť a dějiny*, 2015, roč. 9, č. 1, s. 14. ISSN 1802-8241.

6 *Ibidem*, s. 21.

7 Srov. STÁREK Čuňas, František a KUDRNA, Ladislav. *(Proto)underground. Paměť a dějiny*, 2016, roč. 10, č. 4, s. 3–15. ISSN 1802-8241; STÁREK Čuňas, František. *Protounderground*. In: Kudrna, Ladislav (ed.). *Reflexe undergroundu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016, s. 30–33. ISBN 978-80-87912-55-3.

8 Srov. STÁREK Čuňas, František. *Na počátku bylo slovo... byli Hells Devils. Paměť a dějiny*, 2011, roč. 5, č. 2, s. 17–27. ISSN 1802-8241.

9 POSPÍŠIL, Filip a BLAŽEK, Petr. *„Vraťte nám vlasy!“ První máničky, vlasatci a hippies v komunistickém Československu*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1853-3.

10 KUDRNA, Ladislav. *Nepřizpůsobiví. Studenti, máničky a další pohledem československých mocenských orgánů*. *Paměť a dějiny*, 2011, roč. 5, č. 2, s. 3–16. ISSN 1802-8241.

11 BLAKE, William. *Napišu básně kytkám na listy*. Praha: Československý spisovatel, 1981, s. 167.

12 TŮMA, Oldřich. *Politická kultura v Československu v letech 1968–1989*. *Moderní dějiny [online]*. PANT, 2012 [cit. 27. 3. 2017]. Dostupné z: <http://www.modernidejiny.cz/lanek/politicka-kultura-v-ceskoslovensku-v-letech-1968-1989/>.

13 Srov. STÁREK Čuňas, František a KUDRNA, Ladislav. *(Proto)underground. Paměť a dějiny*, 2016, roč. 10, č. 4, s. 6–7. ISSN 1802-8241.

14 Srov. TOMEK, Prokop. „Volná“ mládež pohledem StB napříč 70. a 80. lety. In: Kudrna, Ladislav (ed.). *Reflexe undergroundu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016, s. 76. ISBN 978-80-87912-55-3.

15 Ibidem, s. 76–79.

16 Srov. KUDRNA, Ladislav. *Rudolfov aneb reflexe jednoho zásahu v širších souvislostech*. In: Kudrna, Ladislav (ed.). *Reflexe undergroundu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016, s. 176–187. ISBN 978-80-87912-55-3.

17 Srov. *Správa kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli – X. správa FMV (SNB). Organizační řád správy kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli*, z 24. 2. 1975 [online]. Praha: FMV, 1975 [cit. 27. 3. 2017].

Dostupné z:

https://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/orstb71-89lrnv_10_1975.pdf.

18 Ako definuje slovník *undeground*.

19 JIROUS, Ivan Martin. *O české undergroundové kultuře 70. a 80. let*. In: MACHOVEC, Martin (ed.). *Pohledy zevnitř: česká undergroundová kultura ve svědectvích, dokumentech a interpretacích*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2008, s. 73.

ISBN 978-80-87053-22-5.

20 TÝŽ. *Zpráva o třetím českém hudebním obrození*. In: MACHOVEC, Martin (ed.). *Pohledy zevnitř: česká undergroundová kultura ve svědectvích, dokumentech a interpretacích*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2008, s. 32–33. ISBN 978-80-87053-22-5.

21 MACHOVEC, Martin. *Od avantgardy přes podzemí do undergroundu: skupina edice Půlnoc 1949–1955 a undergroundový okruh Plastic People 1969–1989*. In: MACHOVEC, Martin (ed.). *Pohledy zevnitř: česká undergroundová kultura ve svědectvích, dokumentech a interpretacích*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2008, s. 122.

ISBN 978-80-87053-22-5.

zaviedla vykonštruovaný termín „volná mládež“, resp. „volně žijící mládež“. Samotný termín označoval súbor rôznych spoločností – od undergroundu, cez hippies, punkáčov až po trampov. Tak sa vďaka bezpečnosti dostali do jednej skupiny spoločnosti, ktoré mali spoločného naozaj minimum, ak vôbec niečo.¹⁴

Treba však podotknúť, že postup Štátnej bezpečnosti v prípadoch „volnej mládeže“ nebol celkom jednotný a napokon nešlo o ten najpálčivejší problém. Viac sa ŠtB v danom období zaujímala o tzv. pravicových oportunistov, teda vylúčených komunistov. Približne do druhej polovice 70. rokov sa v rámci problematiky vyskytujú ojedinelé prípady sledovania, od roku 1975 však dochádza k systematickej príprave rôznych kampaní zameraných na mládež.¹⁵

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že naivná predstava androšov, ktorá by sa dala vyjadriť v zmysle „ja sa nezaujímam o teba, ty sa nezaujímaš o mňa“, sa na ojedinelé prípady naplnila. Opak bol však pravdou a 30. marca 1974 prišlo obrovské vytriezvenie. Udalosť, ktorá vošla do dejín ako *Budejovický masaker*,¹⁶ stanovila jasnú deliacu čiaru. Práve brutálny zásah polície v Rudolfove predstavuje pre androšov akýsi zlomový bod. Došlo k jasnému vymedzeniu, kedy režim stál na jednej strane, underground na druhej. Po udalostiach v Rudolfove sa androši utiahli do súkromia a koncerty, resp. rôzne happeningy prebiehali v rámci súkromných akcií (ako napr. svadba). Samozrejme ani režim nezaostával a pritvrdil ešte viac.¹⁷

Československý underground

Ako som už spomínala vyššie, zásah v Rudolfove stanovil deliacu čiaru. Týmto krokom došlo k akémusi praktickému vymedzeniu undergroundu. Dlho na seba nenechalo čakať ani teoretické vymedzenie a 13. decembra 1975 v Přešticih predniesol Ivan Martin Jirous *Zprávu o třetím českém hudebním obrození*.¹⁸ Táto správa definovala základné postuláty undergroundu a stala sa jeho manifestom.

A tak sa dostávame konečne k tomu, čo underground je/bol a kto k nemu patrí. V správe Magor použil pojem underground v podstate prvýkrát. Pojem sa prebral zo Spojených štátov, pretože najlepšie vystihoval rozdiel medzi oficiálnym umením a tým o čo sa androši usilovali.¹⁹

V správe sa uvádza, že „...underground není vázán na určitý umělecký směr nebo styl, přestože například v hudbě se projevuje převážně rockovou formou. Underground je duchovní pozice intelektuálů a umělců, kteří se vědomě kriticky vymezují vůči světu, ve kterém žijí. Je to vyhlášení boje establishmentu...“²⁰ Z uvedeného citátu teda jasne vyplýva, že underground je duchovný postoj. Ide o spoločenstvo, ktoré tvorili básnici, umelci, filozofovia, feministi, ekológovia, rockeri, radikáli, atď. Išlo, ide o rozsiahlu škálu ľudí, ktorí však mali niečo podobné. Vystúpili zo spoločnosti a rezignovali na konzum a odmietli establishment. Vznikol teda akýsi mikrosvet, ktorý bol produktom snahy žiť normálne v nenormálnej dobe, pričom sa sloboda paradoxne prejavuje v priestoroch uzavretého spoločenstva („ghetta“).²¹

Ako Magor uvádza na konci svojho textu „...cílem undergroundu u nás je vytvoření druhé kultury. Kultury, která bude naprosto nezávislá na oficiálních komunikačních kanálech a společenském ocenění a hierarchii hodnot, jak jimi vládne establishment...“²² Práve táto druhá kultúra mala dodať ľuďom to, čo tá prvá nemohla. Teda pocit spolunáležitosti, vzájomnú toleranciu a na strane druhej pocit, že vytvárajú niečo nové, autentické.²³

Typickým rysom československého undergroundu bola koexistencia intelektuálov a umelcov s rockerskými „primitívmi“. Underground tak vytvoril priestor, v ktorom sa stretávali ľudia, ktorí by za „normálnych“ okolností vôbec neprišli do kontaktu.

Zhrnutie

Za československý underground býva zvyčajne považovaná komunita, ktorá vznikla v 70. rokoch okolo kapely Plastic People of the Universe. Zúžiť však tento

pozoruhodný jav len na hudobníkov by bolo veľkou chybou. Underground totiž združoval hudobníkov, básnikov, umelcov, radikálov, feministov, ekologov, etc. A práve táto rôznorodosť členov a rozmanitosť názorov z neho urobila unikátnu komunitu. Musíme však mať na pamäti, že táto komunita, ktorá odmietla hodnoty a životný štýl väčšinového obyvateľstva sa vyvíjala v podmienkach totalitného štátu. Zákonite teda musela počítať s nejakou formou represie. Totalitný režim totiž akokoľvek vymedzenie sa voči dobre zabehnutému systému musel považovať za hrozbu. Preto na rozdiel od máničiek malo undergroundové hnutie určitý politický náboj. Aj keď na prvý pohľad by sme usúdili, že opak bol pravdou. Underground sa snažil vyhnúť priamemu stretu s mocou, chcel žiť po svojom, nemal záujem diskutovať s režimom, avšak nemôžeme s určitosťou vyhlásiť, že išlo o úplne apolitické hnutie. Napokon potom, čo sa undergroundové hnutie pripojilo k Charte 77, ktorá naopak s režimom chcela diskutovať, na tieto zásady úplne rezignoval. A napokon nesmieme zabúdať, že na rozdiel od americkej kontrakultúry, ktorá rezignovala na vymoženosti vyspelej technokratickej spoločnosti, tým pádom sa dobrovoľne stala súčasťou „podzemia“ československému undergroundu bol tento odchod vnútený.

Použité zdroje

- BLAKE, William. *Napíšu básně kytkám na listy*. Praha: Československý spisovatel, 1981, s. 167.
- JIROUS, Ivan Martin. O české undergroundové kultuře 70. a 80. let. In: MACHOVEC, Martin (ed.). *Pohledy zevnitř: česká undergroundová kultura ve svědectvích, dokumentech a interpretacích*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2008, s. 71–82. ISBN 978-80-87053-22-5.
- JIROUS, Ivan Martin. Zpráva o třetím českém hudebním obrození. In: MACHOVEC, Martin (ed.). *Pohledy zevnitř: česká undergroundová kultura ve svědectvích, dokumentech a interpretacích*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2008, s. 7–38. ISBN 978-80-87053-22-5.
- KUDRNA, Ladislav. Nepřizpůsobiví. Studenti, máničky a další pohledem československých mocenských orgánů. *Paměť a dějiny*, 2011, roč. 5, č. 2, s. 3–16. ISSN 1802-8241.
- KUDRNA, Ladislav. Rudolfof aneb reflexe jednoho zásahu v širších souvislostech. In: KUDRNA, Ladislav (ed.). *Reflexe undergroundu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016, s. 176–187. ISBN 978-80-87912-55-3.
- MACHOVEC, Martin. Od avantgardy přes podzemí do undergroundu: skupina edice Půlnoc 1949–1955 a undergroundový okruh Plastic People 1969–1989. In: MACHOVEC, Martin (ed.). *Pohledy zevnitř: česká undergroundová kultura ve svědectvích, dokumentech a interpretacích*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2008, s. 97–149. ISBN 978-80-87053-22-5.
- MACHOVEC, Martin. Podzemí a underground. *Paměť a dějiny*, 2015, roč. 9, č. 1, s. 4–13. ISSN 1802-8241.
- POSPÍŠIL, Filip a BLAŽEK, Petr. „Vraťte nám vlasy!“ *Proní máničky, vlasatci a hippies v komunistickém Československu*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1853-3.
- ROSZAK, Theodore. *Kde končí pustina: politika transcendence v postindustriální společnosti*. Praha: Prostor, 2005. ISBN 80-7260-146-6.
- ROSZAK, Theodore. *Zrod kontrakultury: úvahy o technokratické společnosti a mládeži v opozici*. Praha: Malvern, 2015. ISBN 978-80-7530-035-5.
- Správa kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli – X. správa FMV (SNB). Organizační řád správy kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli, z 24. 2. 1975 [online]. Praha: FMV, 1975 [cit. 27. 3. 2017]. Dostupné z: https://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozказы/orstb71-89/rmv_10_1975.pdf.
- STÁREK Čuňas, František a KUDRNA, Ladislav. (Proto)underground. *Paměť a dějiny*, 2016, roč. 10, č. 4, s. 3–15. ISSN 1802-8241.
- STÁREK Čuňas, František. Na počátku ~~bylo slovo...~~ byli Hells Devils. *Paměť a dějiny*, 2011, roč. 5, č. 2, s. 17–27. ISSN 1802-8241.

22 JIROUS, Ivan Martin. Zpráva o třetím českém hudebním obrození. In: MACHOVEC, Martin (ed.). *Pohledy zevnitř: česká undergroundová kultura ve svědectvích, dokumentech a interpretacích*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2008, s. 34. ISBN 978-80-87053-22-5.

23 MACHOVEC, Martin. Podzemí a underground. *Paměť a dějiny*, 2015, roč. 9, č. 1, s. 12. ISSN 1802-8241.

- STÁREK Čuňas, František. Protounderground. In: KUDRNA, Ladislav (ed.). *Reflexe undergroundu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016, s. 30–33. ISBN 978-80-87912-55-3.
- TOMEK, Prokop. „Volná“ mládež pohledem StB napříč 70. a 80. lety. In: KUDRNA, Ladislav (ed.). *Reflexe undergroundu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016, s. 76–87. ISBN 978-80-87912-55-3.
- TŮMA, Oldřich. *Politická kultura v Československu v letech 1968–1989*. Moderní dějiny [online]. PANT, 2012 [cit. 27. 3. 2017]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/politicka-kultura-v-ceskoslovensku-v-letech-1968-1989/>.
- VODRÁŽKA, Mirek. Vytvoř si systém, nebo tě zotročí systém jiného. *Paměť a dějiny*, 2015, roč. 9, č. 1, s. 14–26. ISSN 1802-8241.